

időrendi besorolást azonban ekkor is nagy gonddal, körültekintéssel, a kutatási eredmények figyelembevételével kell végrehajtani.

Másik — rövidebb — megjegyzésünk a jegyzetekre vonatkozik, melyeknek a kiadványtípus szempontjából az a különlegességük, hogy (mint már feljebb más vonatkozásban említettük) a szövegek egy-egy nagyobb csoportjának tanulságait összegezik, a különféle vallomások, emlékezések ellentmondásainak magyarázatát keresik. Ezek a szöveganyagból kiinduló, bár néha el-elkalandozó jegyzetek hasznosak, érdekesek; nagyon hiányzik azonban mellőlük a szöveg-hagyományra vonatkozó módszeres, adatszűrű jegyzetapparátus, a tudományos forráskiadványok elmaradhatatlan tartozéka. Ebben kell a szerkesztőnek közölnie az egyes szövegek szerzőjére, keletkezési körülményeire, filológiai és tárgyi hitelességére, esetleges kéziratára stb. vonatkozó adatokat és tudnivalókat, valamint a szövegkommentárt. Az *Igy élt Petőfi* szerkezeti megoldása, a szövegek jelentős részének felaprózása miatt, megnehezítette az ilyen, egyes szövegekkel, emlékezésekkel kapcsolatos jegyzetek elhelyezését: ez az oka annak, hogy a szerkesztő filológiai jellegű mondanivalói részben el-sikkadtak, részben — hiányosan és következetlenül — lapalji jegyzetbe szorultak. Ezt a fogyatkozást, mellyel a kiadványt használó kutató lépten-nyomon találkozik, nem lehet megemlítetlenül hagynunk, mert megnehezíti a munkát: gyakran válik szükségessé az adatoknak az eredeti, ill. egyéb forrásokból való kiegészítése. E hiányosságokat kimutatni, példákkal szemléltetni azonban már a készülő részletes bírálat feladata lesz, mely egyúttal a lapalji jegyzet-

anyag kétségtelen értékeire is rámutat majd. E helyen — a kiadványtípus kérdéskörében maradvá — csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy egy összesített forrásjegyzék az anyag jelenlegi elrendezése mellett is módot nyújtott volna a filológiai jegyzetapparátus elhelyezésére és következetes, módszeres kidolgozására — a legcélszerűbb megoldást azonban megint csak a szövegek feldarabolás nélküli, az időrendet figyelmen kívül hagyó, feljebb javasolt elrendezése tenné lehetővé.

Hatvany Lajos immár 50 esztendeje meg-megújuló, szinte áhítatos tisztelettel fordul irodalmunk e ritka tüneménye, Petőfi Sándor alakja és életműve felé. Az *Igy élt Petőfi* kötetében ennek a kitarító gyűjtő- és kutatómunkának minden számottevő eredményét közzé kívánta tenni. Ez a 2500 lapra terjedő, roppant forrás- és ismeretanyag, a sok finom megfigyelés, kisebb-nagyobb jelentőségű ötlet, gondolatébresztő állásfoglalás szétfeszítette volna bármilyen kiadványtípus kereteit — és elhomályosította a kiadvány alapvető szöveggyűjtemény-jellegét is. Hatvany művének egységét nem annyira műfaji, szerkesztési sajátosságai biztosítják, hanem az a rajta végigvonuló, lábjegyzetekben, „summálások”-ban, utószókbán kifejezésre jutó éber kritikai szellem, és semmiféle „tekintélyt” el nem ismerő antikonzervatív szemlélet, amelyet Pándi Pál feljebb idézett ismertetésében különös nyomatékkal emelt ki. Nem becsülhetjük le azonban az *Igy élt Petőfi*-ből, mint a tudományos szöveggyűjtemény egy új kísérletéből levonható tanulságokat sem, melyek egyrészt az ilyenfajta segédkönyvek nagy jelentőségéről győznek meg, másrészt hozzásegítenek ahhoz, hogy a szöveggyűjtemények legcélszerűbb típusait kialakítsuk.

Kiss József

## A SZOCIALISTA IRODALOMELMÉLET ÚTTÖRŐJE

Lunacsarszkij: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1959. Gondolat Könyvkiadó. Auróra-sorozat.

A marxista irodalomelmélet, esztétika és kritika megalkotóit és első művelőit emlegetve az utóbbi évtizedekben megfledkezünk, és nem beszéltünk Anatolij Lunacsarszkijről, jóllehet az ő szerepe az épülő szocializmus művészetelméletében és gyakorlati kultúrpolitikájában rendkívül jelentős volt. Személye háttérbe szorulásának és munkássága időleges elhomályosulásának okai részint szubjektív, másfelől objektív természetűek, de ma, bizonyos távlatlall rendelkezvén, és a szocialista kultúra fejlődésére vonatkozó tapasztalatokkal gazdagodva úgy látjuk, hogy Lunacsarszkij minden esetleges, és főleg nem koncepciózus jellegű tévedésének ellenére, munkásságának alapvető irányát

és tartalmát tekintve kimagasló és úttörő munkát végzett mindabban, amit ma szocialista kultúrának, szocialista irodalomnak nevezünk.

Több évtizedes múltra visszatekintő elméleti munka olvasása előtt óhatatlanul létrejön az emberben némi kétely, gyanakvás az olvasandó szerző frissességét, újszerűségét illetően. Nos — az Erdődi József válogatásában megjelent — Lunacsarszkij-tanulmányok nemcsak hogy rációlnak az esetleges fenn-tartásokra, hanem elméleti elevenségükkel, aktualitásukkal szinte megdöbben-tik az olvasót. Némi belletrisztikus fordulattal azt is mondhatnánk, hogy ezek a tanulmányok — élnek.

Valóban: minden tárgykörben és valamennyi részletkérdés tárgyalásánál a mai irodalmak problematikájával velünk találkoznunk és ebbeli érzésünk egyáltalán nem illuzorikus.

Az általános megfigyelésektől eltekintve mindenekelőtt természetesen a tanulmányok közvetlen tárgyának elemzése kelti fel a figyelmet. Csak a marxizmus legjelentősebb teoretikusainak módszeréhez hasonlíthatjuk azt az elméleti készséget, az individuális és szociális jelenségeknek oly aprólékosan, s egyben oly sokrétűen kifejtett kapcsolatát, a gazdasági, politikai és irodalmi tényezőknek olyan kombinációit, melyekkel például Lunacsarszkij Gercen-tanulmányában találkozunk. Gercenről számos szovjet és magyar fejtegetést olvashattunk, de — ami az eszmefuttatás logikáját illeti — egyik sem mérkőzhet Lunacsarszkij munkájával. Nem mintha az előbbieket társadalmi-politikai megalapozottsága gyengébb (bár meg kell említeni, hogy e mű szerzőjének leírásában az orosz XIX. század harmincas-negyvenes évei — amennyire az elméleti írásműnél egyáltalán lehetséges — szinte megelevenednek), vagy Gercen irodalmi méltatása kevésbé reális lenne; nein, a „titok” abban rejlik, hogy Lunacsarszkij rendelkezett azon ritka képességgel, hogy a kérdéses irodalomtörténeti alakot mindig az írói tudat felől közelítse meg, anélkül, hogy alárendelné magát annak. Gercenről, többek között ezt írja: „Gercen az olyan írók legtipikusabb képviselője, akik nem az érzéstől, az élménytől jutnak el az eszméhez, hanem az eszmétől a formához”. Ez a meglátás alakította ki vele az egész Gercen-portrét. Azt hiszem, szükségtelen visszautasítani az irodalomtörténeti szubjektívizmus esetleges vádját; ellenben szükséges hangsúlyozni, hogy Lunacsarszkij mentes, teljesen mentes az előregyártott elméleti sémák alkalmazásától. Ugyanez a tulajdonság jellemzi — a bizonyos vonatkozásban speciális szempontú — Dosztojevszkij-tanulmányt is, melyben Bahtyin: Dosztojevszkij alkotó módszerének problémái c. könyvének egyes állításaival polemizálva tagadja Dosztojevszkij „sokszólamúságának” irodalomtörténeti elsőséget és frappáns logikával bizonyítja, hogy a „sokszólamúság” — vagyis az írónak az a képessége, hogy „önmagától független alakokat teremt”, akiknek cselekedeteit és szavait belső logikájuk és nem az író külső, szervező zsenije határozza meg — már Balzac és Shakespeare műveiben is megtalálható. Dosztojevszkij páratlanul hiteles fejlődéstörténete mellett — melyben a Gercenről említett szociális és lélektani kettős motiválás még jobban érvényesül — különösen kiemelkednek a tanulmányának Shakespeare-t, Balzacot és Dosztojevszkijt összevető helyei, a három

nagy azonosságának (sokszólamúság) és különbözőségeinek több síkú felvázolásában. A „Blok és a forradalom” c. munka talán mindannyi közül a legkifinomultabb elemzése a kötetnek. Kis túlzással még a marxista lélektan (adott esetben költői lélektan) példaképeül is állíthatnók a kételkedő, deklaszált Blok ellentmondásainak kulturált és sokszor művészi előadását.

Egyáltalán nem fél a problematikus egyéniségektől; ellenkezőleg: érezhetően kedvét leli a különböző kettőségekkel küzdő írók, költők analízisében. A költői lélektan a kontrasztokat, az ellentétek dialektikáját keresi, és megoldásukat tűzi célul maga elé. Majakovszkij-tanulmánya is a kontraszt-elemzés jegyében épül fel. Nála különös érzékenységgel és finom kézzel dolgozik. Megindító az a szeretet, mellyel a robusztus költő verseihez és lelkéhez nyúl, hogy megmutathassa az erős és harcos versművész gyengédségre, szeretetre vágyó szívét, a másik Majakovszkijt, aki időnként belopta magát a verseket teremtő agyba és végül összeütközésbe hozta magát magával és az étellel. Mindezt természetesen nem azért teszi, hogy bárkit is megsiratasson, hanem, hogy lefejtse a halhatatlantól az elpusztulót — Majakovszkij költészetéről Majakovszkij kispolgári puhaságát, szentimentalizmusra való hajlamát. A „Számgin” c. írás típusban hasonlít az előzőkre, bár itt, az irodalmi alak teljes körülírása és jellemzése mellett Lunacsarszkij kiter a korabeli orosz értelmiség, — és általában az értelmiség — kollektív pszichéjének szociológiai magyarázatára is. Leírása, bár szigorúan tárgyias — tanulmány és nem esszé — mégsem tanulmányizú, sőt: művészi és eleven, mindamellett soha nem esik némely csészírói impresszionista vétkébe. Az elemzésben megnyilvánuló eleven fordulatosságát példázza az orosz kapitalizmusról írt néhány sora is:

„...Minden jel arra vallott, hogy élete rövid lesz. Ezért az orosz kapitalistákat bizonyos koravenség jellemezte. Már úgyis szólván a kamaszkorban síron túli hangon együtt vonítottak az európai dekadenciával, és ennek megfelelő házakat építettek maguknak, valami savanyú stílusban, díszítő elemként hervadt virágokat és túlvilági jelenségeket alkalmazva.” Az idézett példa egész írásmódját jellemzi: a művészi megformált-ságú képek, szellemes hasonlatok, karakírozott jelenségek mindig a tárgy megértését, érzékeltetését szolgálják, sosem a szerző hangulatát vagy egyéni benyomásait. Lunacsarszkij tárgyias fantáziájú és nagy felkészültségű, széles látókörű elméleti író. Ez bizonyítható akkor is, ha számára idegen anyaggal foglalkozik. Petőfi-tanulmányában — jóllehet nyilvánvalóan nem ismerhette a Petőfi-irodalomnak még csak

legjelentősebb munkáit sem és néhányszor téves tárgyi adatot használ — meglepően tisztán látja Petőfi költészetének jellemző tendenciáit, művészi értékeit, és pontosan célba talál, mikor őt a világirodalmi rangsorban helyezve el minden idők legnagyobb forradalmi költőjeként méltatja. Elismerése nem szólamyszerű, s. noha fejtegetései ezáltal nem oly mélyrehatóak, mint az előzőkénél, Petőfi és kora négy költő-óriásának (Heine, Leanu, Scsipacsov, Lermontov) összehasonlítása után a koszorút a magyar lírikusnak nyújtja át, mely kitüntetés idegen kézről nyerve, és olyan riválisokkal szemben, mint legalábbis Heine és Lermontov a hazai rangsorolás helyességét illetően megnyugtatóan hat.

Rövidebb írásában — különösen a Hauptmannról írott megemlékezésre és Shaw: Fekete leányzó keresi az istent c. művéről szóló kritikára gondolunk — a világirodalom akkor még élő kiválóságainak udvarias, de határozott bírálatában nyújt kiváló ellenpéldát hazai kritikánk hol pozitív, hol ellenkező irányban túlhajtó módszereire.

A kötet anyaga Lunacsarszkijt, a gyakorlati

kultúrpolitikust, mint irodalomteoretikust mutatja be. Tanulmányaiból az irodalmat szerető és értő ember szelleme árad, aki a tudományos elemzést nagyszerűen össze tudta kapcsolni művészi fantáziájával, személyek és jelenségek megelevenítésével, aki számára társadalomtudomány és irodalom nem két összehoroló elméleti terület, hanem együttlévő valóság, csakúgy mint kor és művész, vagy társadalom és lelki karakter. Tárgyához mindig a legjobb hangot találja meg, nemcsak konstrukció és az elméleti hozzáállás értelmében, hanem stílusban is. Ha kell konkrét és tárgyas, másutt képeket, szituációkat színez, leír, fejteget, társalog, élcelődik, karikíroz — egyszóval némi kis művészettől sem riad vissza, hiszen szép-irodalommal is foglalkozott — helyenként közelít az esszé felé, bár teljesen sehol nem adja át magát a műfajnak.

Ezek a vonások biztosítják munkáinak frissességét, mondanivalója aktualitását s módszerének eredményességét, mellyel remélhetőleg termékenyítően hat majd a magyar irodalomelmélet és kritika művelőire is.

Kajetán Endre

## GELLÉRI MŰVEIRŐL

Ház a telepen. Szépirodalmi Kiadó 1955. Egy önérzet története. Szépirodalmi Kiadó 1957. Nagymosoda. Szépirodalmi Kiadó 1958.

Panna, az öreg, félnék varrólány fagyos szobájában áll a tükör előtt. A szemben levő műhelyből hirtelen fény vetődik az üvegre: „...a tükör mélyéből forró tűz lobogott fel. Nesztelenül borította el az elűzt színet a sok láng s a fényük mindig nagyobbra nőtt... Panna viaszszárga arca hirtelen rózsás lett, a haja vörös, fésűje tűzbe merült s fekete kendője bolyhán szikrák repkedtek... Ragyog a fény, félszeg reményeket csillant meg sugarával, de a dermesztő hideg erősebb. S aztán még a tűz is kialszik...”

Kevés Gelléire jellemzőbb novella-részletet találhatunk ennél. Valami különös fény villantja föl az élet ezernyi színet, egy perce bevonja minden kis darabját — hogy aztán teret adjon a valóság kijózanító könyörtelenségének. Hogy eltűntével még komorabb legyen a sötét, vagy talán azért, hogy legalább az emléke ott éljen ennek a csillogásnak, hogy az ne engedje feledni: a szépség is az élethez tartozik. Tragédiák és idillek váltják egymást, változik a fény és árnyék eloszlásának aránya, a fény néha csak abból a különös, hányaveti játékoságból sugárzik, mellyel hősei tragikomikus nyomorúságukat viselik. A művészi módszer legtöbbször mégis ugyanaz: megragadni az életnek azt a pil-

lanatát, melyben együtt találjuk a kettőt. A *Farsang*-ban a máskor mukkanni sem merő nyomorultakból születik a játék rövid perceire ember: még a „pityergős Mári” is harsány éljeneket kiált, szürke, máskor észre sem vett munkások Jézusként szólnak. De itt éppen mert emberré szépültek, azért kell, hogy lehulljon róluk a furcsa játék kedvéért fölvert álarc, hogy kettétörjön a vállukat diszitő angyalszárny. Ezért kell az ítélkezés színpadáról megint csak az éhség, a düledező munkásházak, a Horthy-korszak proletáréletének világába visszahúzódniuk.

Különösek a tájak is, ahol ezek az emberek élnek. A lehullott dér úgy gomolyog a bányató fölött, „mint összefogódzott, keringő tündércsapat”, de a bánya agyagteraszaira már sötétség súlyosul. S a fény megint csak azért lobban föl, hogy kintzobb legyen utána a sötét. A csákyos Sztregor indulata csak azért robban ki a vélt főnyeremény hírére, hogy tragédiáját betetőzze, csak azért ölti fel végre ünneplőjét, hogy majd magával vigye a bányató mélyére.

Mert Gelléri *hisz* ugyan a tündérekben, de *tudja* róluk, hogy nincsenek. Színes képzeletvilága mindenütt meg tudja látni és láttatni a szépet, de ítélőképességét nem zavarja meg az önmaga-gyújtotta fény.